תפילת צדיק בן צדיק

בס"ד! מאמר לשולחן שבת

רואה מעתיר, מרבה ומפציר בתפילה, נוכח אשתו. "יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן

ואומר: ריבונו של עולם, כל בנים שאתה נותן לי, יהיו מן הצדקת הזו, אף היא אמרה כן: כל בנים שאת עתיד ליתן לי יהיו מן הצדיק הזה" (ב"ר פס"ג).

"ויעתר לו ה', לו ולא לה, שאין דומה תפילת צדיק בן צדיק לתפילת צדיק בן רשע" (יבמות ס"ד.).

יש להבין מה טעם הדבר, שהרי לכאורה הדעת נותנת, כי תפילתו של בן הרשע- זה שהגיע להכרת האמת מכוח עצמו, ולא כמורשת מאבותיו- עדיפה, ומדוע נאמר כי תפילת בן הצדיק קודמת?

המהרש"א הקשה, שהגמרא בברכות (ז.) אומרת, כי משה ביקש: "הודיעני נא את דרכיך" מפני מה יש צדיק וטוב לו צדיק ורע לו.. והקב"ה השיב: צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו צדיק בן רשע. והגמ' דוחה: והרי "בנים לא יומתו על אבות", כשאין אוחזין מעשה אבותיהן. וקשה, אם כן מדוע קודמת תפילת בן הצדיק לזו של בן הרשע, שאינו עושה מעשה אבותיו?.

כלומר, במה עדיף היחסן על פני זה הנולד לאב רשע, אך אינו ממשיך בדרכו הנלוזה?

וכתב: מ"מ, לעניין שתהא התפילה מקובלת יותר לבטל גזירת העקרות קיימא הך סברא כדאמר הכא אינו דומה וכו', ודו"ק

ר' דוד פארדו, ה"משכיל לדוד" הקשה הרי לכאורה מסתברא שצדיק בן רשע עדיף, שאף שהיה לו ממי למוד לא למד, והלא רש"י גופיה ביאר בפסוק הקודם: "בת בתואל הארמי מפדן ארם אחות לבן הארמי, להגיד שבחה שהייתה בת רשע ואחות רשע ומקומה אנשי רשע ולא למדה ממעשיהם"?

ואף הוא תירץ בכיוון המהרש"א: ונ"ל, דלעולם לעניין חשיבות טפי חשיב צדיק בן רשע וגדול זכותו, כדאמרן. מ"מ, לעניין תפילה אינו דומה תפילת צדיק וכו', וצדיק בן צדיק מהני טפי לשתעשה בקשתו, והרי הוא דומה למאי דאיתא בגמ' כשחלה בנו של ריב"ז שלח אצל ר' חנינא בן דוסא להתפלל עליו והניח ראשו בין ברכיו והתפלל וחיה, אמר ריב"ז, אלמלא הטיח בן זכאי וכו', אמרה לו אשתו וכי הוא גדול ממך, א"ל לאו, אלא הוא דומה כעבד לפני המלך, שהוא בן בית ורגיל אצלו, ואני דומה כשר לפני המלך ע"ש. א"כ, ה"נ, הצדיק בן רשע הוא דומה כשר לפני המלך, ש/הוא חשוב טפי מן העבד, ומיהו אפילו הכי אינו קרוב למלך ואינו רגיל אצלו, ולכך אינו קרוב שימלא שאלתו מיד, אבל צדיק בן צדיק, הוא קרוב טפי, שקדושתו קדומה מצד אבותיו, והרי הוא כבן בית.

א"כ, לשיטתם, חרף מעלת בעל התשובה, עדיפה להתקבל תפילת בן הצדיק.

הרא"ש (בשו"ת כלל רביעי אות כ"ב) כתב: "ומה שכתבת שנהגו באלו המקומות למנות בזויי המשפחות לשליח ציבור ויש בדבר הזה בזוי מצווה כאילו אינה ראויה למיוחסים שבישראל אלא כשאר אומנויות בעלמא. וחלילה להיות מלאכת ה' אומנות ולא עטרה לראש. גם אני נתרעמתי מיום בואי הנה על חזני הארץ הזאת. אבל לא נתרעמתי על שלך שתלית הדבר ביחס המשפחה ואינו כן בעיני המקום, אם הוא מיוחס ורשע מה תועלת לפני המקום ביחס שלו, ואם הוא ממשפחה נכריה וצדיק "שלום שלום לקרוב" מזרע רחוקים (אבל נתרעמתי כי חזני הארץ הזאת הם להנאתם לשמוע קול ערב ואפילו הוא רשע גמור אינן חוששין רק שיהיה נעים זמירות, והקב"ה אומר: "נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה".

וכתב המהרש"ל (תשובה כ') ויש להשיב על דברי הרב, הלא מצינו בדברי רבותינו ויעתר לו ולא לה לפי שאינו דומה תפילת צדיק בן צדיק לתפילת צדיק בן רשע. אלא צריך אתה לומר שאין חילוק לבן צדיק אלא אתפילת עצמו שזכות אבות יסייעיה אבל המתפלל בעבור העם ואין בו עוולה ומרמה, אדרבה, חשובה היא לפני המקום, שמניח מעלת אבותיו והולך בדרכי השי"ת...

ובט"ז (או"ח סי' נ"ג סק"ג) כתב: בטור כתב בשם הרא"ש שאין מעלות הש"ץ תלוי בייחוס משפחה,

כסלו- תשפ"ז

דאם הוא מן משפחה בזויה וצדיק טוב לקרב מזרע רחוקים, שנאמר: שלום שלום לרחוק ולקרוב. וכ' הרש"ל, דמ"מ אם שניהם שווים בוודאי מיוחס קודם לשאינו מיוחס כי אינו דומה תפילת צדיק בן צדיק וכו' עכ"ל. וכתב על כך הט"ז: ולענ"ד, מדכתב הרא"ש טוב לקרב מזרע רחוקים, ש"מ שיש כאן עוד אחר מזרע שאינם רחוקים, דלשון טוב לקרב משמע שיש ברירה, ואפ"ה טוב לקרב זה שהוא אינו מיוחס כדי לקרבו לאותו זרע לשכינה דרחמנא ליבא בעי ותהיה תפילתו נשמעת יותר מצדיק בן צדיק, וזה נלמד מפסוק לרחוק ולקרוב כנ"ל.

ה"עיון יעקב" ביאר כי אין דברי הגמ' סותרים לדברי הרא"ש, שכן כבר כתב המהרש"ל בתשובה לחלק בין מתפלל בעד אחרים וציבור, אז יש לקרב רחוקים צדיק בן רשע, משא"כ במתפלל בעד עצמו. וכן נ"ל וראיה מחזקיהו שהמתפלל על עצמו אין לו לתלות בזכות עצמו, רק בזכות אבותיו, כדאיתא בריש ברכות. ועוד יש לחלק דדווקא בתפילה כסדרן שמתפללין בכל יום יש לקרב רחוקים, משא"כ בתפילה כדי לשנות טבע הבריאה, לפקוד העקרה, אז צריך שיהא זכות אבותן מסייעתן.

ה"אליהו רבה" (סקט"ז) ביאר הטעם: כמו שמצא בתשובת הרמב"ן על הא דכל העולם ניזון בשביל חנינא וחנינא די לו בקב חרובים מע"ש לע"ש, ופי' הרמב"ן משום דצריך זכותו ואינו מועיל לעצמו בעוה"ז אבל לבני דורו מהני זכותו, לכך כל העולם ניזון בשביל חנינא וכו'. וה"ה בזה, כשמתפלל על עצמו עדיף צדיק מיוחס שזכות אבותיו מסייעתו כי זכות עצמו אינו מועיל לו, אבל כשמתפלל על הציבור שזכותו מועיל עדיף צדיק שאינו מיוחס שזכותו גדול יותר, שמניח מעשה אבותיו, כנ"ל.

וראיתי מבארים דעת הט"ז דבתפילה על עצמו- כגון אצל יצחק, עדיפה תפילת בן הצדיק, ואילו בציבור קודמת תפילת בן הרשע, דטעמא דמליתא עפ"י יסודם של ה"משך חכמה" והנצי"ב ב"הרחב דבר", על הפסוק (בראשית מ"ח כ"ב): "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי", דתפילה שקבעו אנשי כנסת הגדולה דומה לחרב, כשם שהיא לעולם חותכת, כך תפילה זו בכוחה לפעול תמיד. לעומתה, הבקשה הפרטית נמשלה לקשת, שרק כוחו של המורה בה פועל, כך לעיתים יש לילך לחכם שיבקש בעדו, כי רק תפילת הגדול נשמעת.

לאור זה יתבאר: יצחק שביקש בקשה פרטית נזקק לסיוע זכות אבות, משא"כ דברי הט"ז והמהרש"ל מיירי בש"ץ המתפלל על הציבור, תפילה שבכוחה לבקוע רקיעים כשלעצמה. ("בנין אב").

ואכתי צריך להבין מעלת תפילת בן הצדיק מזו של בן הרשע, מדוע בכלל שעניין הייחוס ייתן "קידום", למה לדון לגופו של אדם ולא לגופה של תפילה, הלא "קרוב ה' לכל קוראיו" ואף אם רשע שופך צקון לחשו, כנאמר "לכל אשר יקראוהו באמת", וכסברת הרא"ש?

ואם יש העדפות, הרי מסתברא לתת בונוס דווקא לזה שהגיע למדרגה בכוחותיו הוא, יותר מאשר לזה "שבא ומצא הסעודה מוכנה לפניו", והרי מפורש בגמ' סנהדרין (ל"ט:): "יבוא עובדיה שדר בין שני רשעים (אחאב ואיזבל) ולא למד ממעשיהם וינבא על עשו שדר בין שני צדיקים ולא למד ממעשיהם", הרי שמי שנתחנך בסביבה רעה ונעשה צדיק, עדיף?

המשגיח ר' שלמה וולבה זצ"ל הסביר עפ"י דברי הגר"א (משלי י"ב י"ב) שצדיק בן צדיק הנותן צדקה, המצווה טבעית אצלו, שהרי מילדותו ראה אביו נוהג כך, והצדקה נהפכה אצלו לטבע, משא"כ צדיק בן רשע הנותן מתוך כפיית טבעו להפכו, מעלתו בנתינת הצדקה פחותה מבן הצדיק הנותן באופן טבעי. וכן כאן, תפילתה של רבקה לא הייתה טבעית, והייתה צריכה להכריח את עצמה להתפלל, משא"כ יצחק שהתפילה הייתה אצלו בטבע.

והביאור בזה, כי עניין התפילה הוא שפיכת הנפש. דוד המלך אומר (תהילים ק"ט ד'): "ואני תפילה", כי המתפלל צריך שכל עצמו יתפלל, וזה שייך רק אצל מי שהתפילה אצלו בטבע, ולכן נתקבלה תפילת יצחק, שאצלו הייתה התפילה בטבע, ולא תפילת רבקה, שהטבעים שלה הפריעו לתפילתה. ("שיעורי חומש").

הסבא מקלם חידש כלל נפלא מאד, הנה אמרו חז"ל (יומא כ"ט.): "קשה עתיקא מחדתא", וטעם הדבר כי כשמתחיל האדם ללמוד דבר חדש, יודע הוא שאינו יודע, ועל כן מעמיק להבין, ולבסוף

ידענו על בוריו. מה שאין כן ב"עתיקא", נדמה לו שיודע, ובאמת עומק העניין נשכח מנו, ונמצא שמי שמעמיק גם בעתיקא הוא משובח יותר. ובזה יובן גם גדלותו של צדיק בן צדיק. אברהם אבינו ע"ה מצא עולם של תועים, עובדי פסלים, וכיוון שהבין שהם טועים, התחיל לחפש את האמת, העמיק הרבה ומצאה.

אבל יצחק כבר מצא דרך סלולה לסניו מאברהם אבינו, והיה העניין בעבורו בגדר "עתיקא", ואעפ"כ היה יגע להעמיק בעבודת ה' וביראתו כאילו היו אצלו בגדר "חדתא", ועמלו היה שווה ליגיעת אדם שדחיפתו לידיעת האמת באה אצלו מתוך היותו נולד בסביבה רעה, והוא רצה לייסד בעצמו את יסודות הדת כמו איש המוצא הכל מחדש, ביודעו כי אז יתקיימו אצלו יותר. ועל כן אמרו רז"ל שהאבות שקולים היו, כמו שנאמר: "וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור", ובילקוט שם: "כדאי מעשה אחד מהם שיתלה העולם בגינו", כי כל אחד נתייגע למצוא את דרך האמת בעצמו.

לכן צדיק בן צדיק שהפך לצדיק פנימי, ולא הסתפק במורגלות- עדיף, כי רק הוא עשה מעתיקא חדתא כנ"ל, מה שאין כן צדיק בן רשע, שאי אפשר לו במציאות להגיע לידי מעלה הנ"ל, כיוון שאצלו הכל חדתא.

הגרש"ז הביא דוגמא לדבר: יש ונכרי בא לידי הכרה באמיתת אמונת ישראל, ומכיר בכל הטעויות והשקר שהתחנך בהם, ועל כן מחליט לעזוב את כל העבר שלו ובא להתגייר. ובכל זאת אחרי היותו יהודי, במשך הזמן בא לידי חטאים שונים, ופעמים שאינו יכול לעמוד אפילו בניסיון קל, כיצד נבין זאת?

אלא, שמתחילה, כאשר ראה את כל הרע שאופפו מכל עבר, הייתה התעוררותו חזקה עד כדי הפיכת כל דרך חייו מן הקצה אל הקצה. אבל אחר כך, כשהתרגל כבר לדרכו החדשה, אין לו עוד התעוררות זו, לכן אינו עומד גם בניסיון קל. זהו החיסרון של ההסתפקות בהרגל וחיצוניות, עד לכדי אבדן ההרגשה לגמרי.

וסיים שם שהאדם צריך להיות בכל יום כמו גר הבא להתגייר, מההתפעלות שמעורר בעצמו מהאמיתיות שהוא מתבונן בהם. ("מכתב מאליהו" חלק ג' עמ' 124. הר' וולבה הביא דברי הרש"ז בנוסח שונה: צדיק בן רשע, כלומר בעל תשובה, לא יכול להתגאות, כי הוא יודע שאביו רשע, אבל צדיק בן צדיק עלול יותר להיכשל בגאווה, שהרי אביו צדיק. עיקר עניין התפילה הוא להיכנע לפני הקב"ה מבלי לסמוך על זכות אביו הצדיק, זו עבודה גדולה יותר מאשר תפילת הצדיק בן הרשע, לפיכך הצדיק בן הצדיק נענה ראשון.).

בדומה למסופר כי אחד מבעלי התשובה המפורסמים (ז"ל) אמר, כי מתי יידע כי הוא כבר מושרש בחרדיות, ולא בבחינת "בעל תשובה"? כאשר יתחיל גם הוא לשוחח באמצע התפילה, כי "אינה דומה תפילת צדיק בן צדיק לתפילת צדיק בן רשע".

בדומה כתב הר' דסלר, במקום אחר, כי גדלות יצחק הייתה בכך, שאף שהיה בן אברהם, לא הסתפק במה שהתחנך אצל אביו גרידא, שזה יכול היות חיצוניות והרגל בלבד, אלא עמל לעשות הכל לשלו- לקניין פנימי ועצמי שלו, ובכך בנה בניין גדול של גילוי הגבורה בבריאה, בניין חדש בכוח עצמו לבד, וכל מה שזכה- משלו זכה. עבודה זו גדולה וקשה היא מאד, ובזה גדולה מעלת צדיק בן צדיק מזו של צדיק בן רשע, אשר לא הוצרך להתעלות מחינוך והרגל חיצוני כדי להפכו לפנימיות ועצמיות שלו. (חלק ב' עמ' 205).

על רקע של חינוך גרוע, הדחף להתקרב הוא חזק, ומי שהתחיל להתקרב ולהיכנס אל הקודש פנימה לא ייעצר בחצר החיצונה של הטוב, עד אשר היזכה להתאחד עמו בפנימיות נפשו. אבל המקבל חינוך טוב, אין לו תחושת העדר חריפה, בהיות הטוב אצלו חיצוני בלבד, כי האדם יראה לעיניים וטוב מראה עיניים, לכן הוא עלול לשמוח בחלקו ולא לשאוף אל הקודשה פנימה. ("יצפון לישרים תושיה").

הגר"ד פוברסקי זצ"ל מוסיף" הנביא מוכיח את ישראל: "ותהי יראתם אותי מצוות אנשים מלומדה", בפשטות ההבנה היא כי קיימו המצוות מתוך שגרה והרגל, כאתמול כן היום. אמנם קשה לפרש כך שהרי הנביא הוכיח כאן את כל כלל ישראל, וכי נאמר שכולם קיימו המצוות באופן זה?

כן יש להבין לשון הכתוב: "ותהי **יראתם** אותי", אם מדובר בקיום מצוות מתוך הרגל, הרי לא ייתכן

שזה ייחשב כלל ליראה? ובהכרח שמדובר כאן בבחינה דקה יותר מאשר סתם שגרה.

התוכחה הייתה על שקיימו המצוות ללא תוספת ממה שקיימו בפעם הקודמת, יש לקיים המצוות מתוך התחדשות, ולא שתהא זו חזרה על הקיום המצווה אתמול.

מהאי טעמא מחשיב הבורא את תפילת הצדיק בן הצדיק ביותר, שכן התואר צדיק יאה דווקא למי שמתייגע להגיע אל מדרגתו בכוחות עצמו. וזוהי עבודה קשה יותר מעבודת בן הרשע, שבאופן טבעי עושה מה שעושה מעצמו.

זהו שאנו אומרים: "א-לקי אבותינו, א-לקי אברהם, א-לקי יצחק וא-לקי יעקב", כיוון שלכל אחד מהאבות הייתה הכרה מחודשת והשגה משלו, וזהו מה שנקרא יצחק: "צדיק בן צדיק". ("ישמרו דעת").

יש להבחין קושי נוסף בעבודת "צדיק בן צדיק", עפ"י הגמ' (סנהדרין ק"ב.): "אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה. מאי אחר? א"ר אבא אחר שתפסו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן, אמר לו: מי בראש? אמר לו: בן ישי בראש. אמר: אי הכי לא בעינא".

נראה שאין זה סיפור חד-פעמי, מעשה דהווה הכי הווה, אלא יש כאן סמל ודוגמא לתכנה הכללי של סטיית ירבעם מדרך הישר.

ביאור הדברים: חז"ל (שם) הגדירוהו כבעל גאווה: "גסות הרוח שהייתה בו בירבעם טרדתו מן העולם", גס רוח אינו סובל להיות שני. ידע ירבעם כי אם ילך בעקבי הצאן- דרך שדרכו בה אבותינו מעולם- יימנה לטובה בין מלכי ישראל כמשנה לדוד. אבל הוא לא הסכים להיות שני, הוא רצה להיות דווקא הראשון, על כן סלל לו דרך חדשה והיה ראש לשועלים מחבלי כרם בית ישראל. המעשה הנורא הזה- "מי בראש וכו' אי הכי לא בעינא"- הוא תוצאה בולטת המשקפת את תוכנה הכללי של סטיית ירבעם בן נבט.

ניסיון מעין זה שנכשל בו ירבעם עומד בדרכו של כל "בן צדיק", חסר לו "השלא לשמה" של ראשון. הרגשתו היא, ונדמה לו כי כן ידונוהו הסובבים, שאינו עצמאי ואינו מקורי אלא פוסע בעקי הצאן ככבש בעדר. לעומתו, בנו של הרשע ששב בתשובה- :חלוץ" הוא, וכבוד ראשונים ינחל. ("יצפון לישרים תושיה").

מי שאביו "רשע", יש לבנו תחום בו הוא יכול להתהדר ולהתגדל על אביו ולהשיג הישגים רוחניים הממלאים אותו סיפוק וקורת רוח, מצב זה מעמיד בפניו אתגר מרתק, וכשהאדם פועל מתוך התלהבות ויש בו שאיפה להישגים רוחניים, מתוך ידיעה שהם בהישג ידו, הוא עומד בהצלחה במשימה ונעשה "צדיק".

לעומת זאת, מי שאביו צדיק, הוא מרגיש נחות לידו, בידעו כי דור האבות עולה על דור הבנים, תחושה זאת ממלאת אותו רפיון ומדכאת את השאיפה להתעלות הרוחנית המפעמת בו. הוא חושב כי כל עמלו לשווא, שכן מה יועילו כל מאמציו אם לבסוף יישאר נחות מן הדור הקודם. והתוצאה היא, שבמקום ללכת בדרכי אביו הוא נסוג אחור ויורד במעלתו הרוחנית.

לפיכך, אם למרות כל זאת הוא לא נסוג, אלא נשאר "צדיק" ודבק בדרכי אביו הצדיק, מתוך ידיעה שלא יוכל להשתוות לו, ועל אחת כמה וכמה לא להתעלות מעליו- מעלתו של אותו "צדיק בן צדיק" גדולה עד מאד, ומשום כך תפילתו נענית ע"י הקב"ה. ("ומתוק האור").